

اقتصاد کتابخانه‌های رقومی

چشم‌اندازی دانشگاهی

■ دکتر حمیدرضا جمالی مهمونی^۱

رئیس پژوهشکده علم‌سنجی و تحلیل اطلاعات پژوهشگاه علوم و فناوری

■ Baker, David; Evans, Wendy (editors), *Digital Library Economics: An Academic Perspective*.
Oxford: Chandos, 2009 / xlvii, 315 pp./
ISBN: 978 1-84334-403-2

مقدمه

شده است. یکی از عمده‌ترین دلایل رشد مبحث اقتصاد کتابخانه‌های رقومی را می‌توان حساسیت تولیدکنندگان و عرضه‌کنندگان اطلاعات رقومی نسبت به حقوق مادی و معنوی خود دانست. از آنجاکه بستر عرضه اطلاعات با قالب‌های جدید متفاوت از بستر سنتی چاپ بوده و دارای مؤلفه‌های ساختارشکنانه متعددی است، تصور سهولت برداشت و سرقت اطلاعات در محیط جدید به‌طور روزافزونی تقویت می‌شود. به همین دلیل، هم‌اکنون تعدادی از محققان و ناشران حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی توجه خود را به این موضوع معطوف کرده‌اند. این کتاب با هدف بررسی این موضوع تهیه شده و انگیزه اصلی از تألیف آن یافتن پاسخ برای پرسشی طبیعی ذکر شده که در راستای راهبردهای اطلاعاتی دولت انگلیس درباره دورنمای مالی کتابخانه‌های رقومی قابل تأمل است (مقدمه کتاب، ص ۱۹). نرخ‌گذاری سنتی روی انتشارات همواره تابع میزان هزینه‌ای بوده است که برای به‌سرانجام‌رساندن یک اثر پرداخت می‌شده است. اما در حال حاضر نمی‌توان از همان رویه‌های سنتی پیروی کرد. زیرا محیط جدید امکان مشارکت در تولید اطلاعات یا هم‌تألیفی و نیز فرصت برداشت آزادتر اطلاعات را فراهم ساخته است. اینکه شخصیت‌های حقیقی و حقوقی از کدام مبادی و با چه نسبتی وارد جریان تولید اطلاعات می‌شوند و نیز اینکه محصول تولیدشده در چه مقاصد و با چه شدتی بهره‌برداری خواهد شد، نیاز به الگوی جدید محاسبه را ضروری می‌سازد. از این گذشته، به‌کارگیری سخت‌افزارها و نرم‌افزارهای کتابخانه‌های رقومی خود به‌تنهایی هزینه‌های سرسام‌آوری را به کتابخانه‌ها تحمیل می‌کند که در فرایند برنامه‌ریزی و راه‌اندازی خدمات اطلاعاتی رقومی باید دقیقاً اندازه‌گیری شوند.

رقومی‌سازی^۲ و کتابخانه رقومی^۳ چندسالی است که به یکی از اصلی‌ترین محورهای فعالیت کتابداران تبدیل شده است. زمزمه تبدیل قالب مواد کتابخانه‌ای و ایجاد تحولی بنیادین در محیط فیزیکی و قابل‌لمس کتابخانه‌ها بیش از چند دهه است که مطرح شده است. با توسعه وب و صورت واقعی پذیرفتن ایده کتابخانه‌های حاوی مواد غیرچاپی، موضوع کتابخانه رقومی اهمیت بیشتری یافته است. به‌گونه‌ای که هم‌اکنون حجم قابل‌توجهی از انتشارات و تحقیقات رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم به این مبحث اختصاص یافته است. البته بیشترین سهم از این متون به سازمان‌دهی و بازیابی اطلاعات در این قسم از کتابخانه‌ها مربوط می‌شود. اما در کنار این دسته از موضوعات محوری، مبحث نسبتاً فراموش‌شده‌ای نیز وجود دارد که اغلب علاقه‌مندان به کتابخانه‌های رقومی از آن چشم‌پوشی می‌کنند. تداوم فعالیت کتابخانه‌های رقومی همانند تداوم حیات کتابخانه‌های سنتی نیازمند پشتیبانی مالی است که عمده‌تاً از سوی سازمان مادر جریان می‌یابد. این بخش از پشتیبانی مالی را می‌توان به‌عنوان شاخه‌ای از اقتصاد اطلاعات موردبررسی و کنکاش قرارداد. اما از آنجاکه در کتابخانه‌های رقومی مسائل مربوط به فراهم‌آوری، تملک و ارائه اطلاعات نسبت به نظایر سنتی آنها تابع ملاحظات بیشتری است، داد و گرفت‌های مالی در این نوع از کتابخانه‌ها حساسیت بیشتری دارد. از نگاهی دیگر باید یادآور شد که اقتصاد کتابخانه‌های رقومی، به‌منزله یک موضوع تحقیق، قدمت چندانی ندارد. در حالی که مفاهیم عام همین حوزه نظیر اقتصاد نشر و اقتصاد اطلاعات سال‌هاست که در میان اهل فن بررسی و تحلیل

از آنجاکه در
کتابخانه‌های رقومی
مسائل مربوط به
فراهم‌آوری، تملک
و ارائه اطلاعات
نسبت به نظایر سنتی
آنها تابع ملاحظات
بیشتری است، داد و
گرفت‌های مالی در
این نوع از کتابخانه‌ها
حساسیت بیشتری
دارد

زمزمه تبدیل قالب
مواد کتابخانه‌ای و
ایجاد تحولی بنیادین
در محیط فیزیکی و
قابل لمس کتابخانه‌ها
پیش از چند دهه
است که مطرح شده
است

در فصل سوم، «تاریخچه اقتصاد کتابخانه رقومی»، سعی شده تاریخچه اقتصاد کتابخانه رقومی تا اوایل دهه هشتاد میلادی به عقب بازگردانده شود. در این فصل با ذکر این نکته که از اواسط دهه نود میلادی نیاز به پژوهش برای مدل‌سازی اقتصادی رشد کتابخانه‌های رقومی احساس شده، عمده‌ترین تلاش‌ها در این زمینه تا پایان قرن بیستم بررسی شده است. سپس به صورت مجزا ادامه همین جریان در دو کشور انگلستان و آمریکا تشریح می‌شود.

تداوم منطقی مباحث کتاب موجب شده است تا فصل چهارم به جنبه‌های کنونی و دورنمای اقتصاد کتابخانه‌های رقومی بپردازد. در این پارچوب برنامه‌های تجاری در دست اجرا در حوزه کتابخانه‌های رقومی با توجه به مجموعه و کارکنان این کتابخانه‌ها به عنوان علل هزینه کرد مبالغ هنگفت در مقابل درآمد حاصل از رقومی‌سازی در آینده به بحث گذاشته شده است.

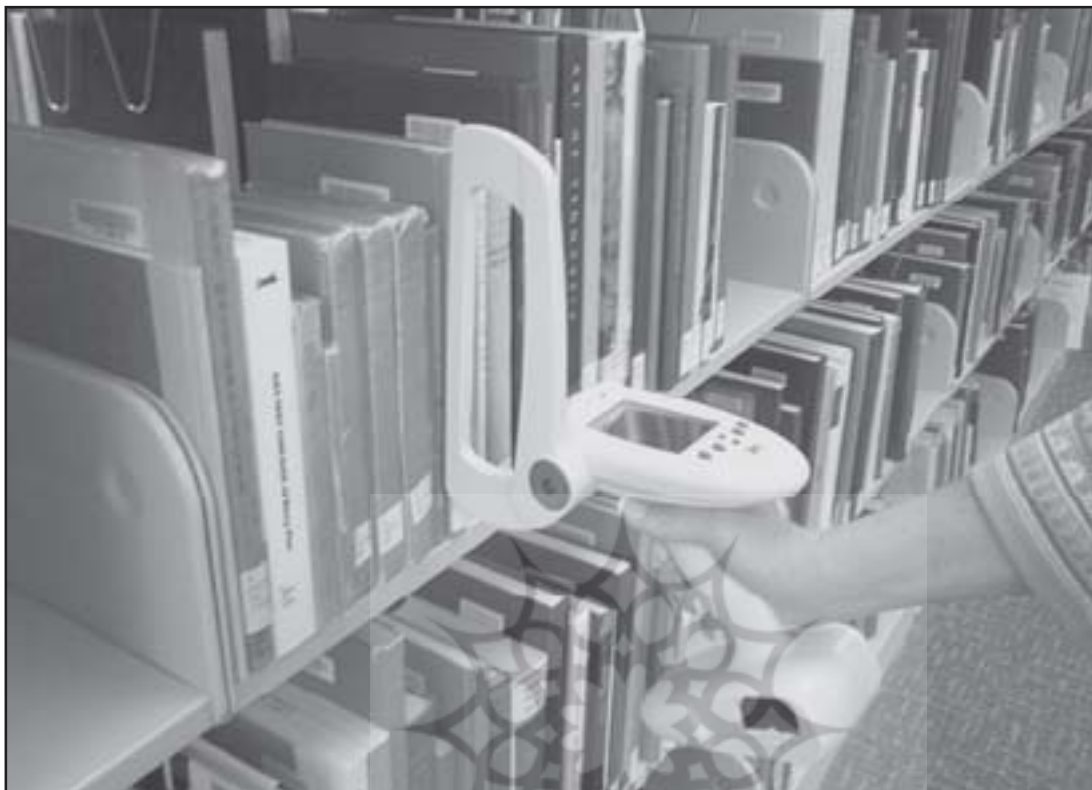
در فصل پنجم هزینه‌های تولید مجلات علمی در راستای سیاست‌های کلان کتابخانه‌های رقومی بررسی شده است. بدین منظور افزایش کمی و کیفی مجلات علمی و هزینه سرسام‌آور آنها در خلال دهه‌های گذشته متناسب با رشد و افول استفاده از آنها در جامعه دانشگاهی نمایش داده شده است. برای مثال، هزینه‌های هیئت تحریریه، فروش و توزیع مجلات به‌تنهایی ۶۷ درصد کل هزینه‌های انتشار مجلات را دربرمی‌گیرد. بر این اساس، مهم‌ترین چالش‌های تولید مجلات علمی طرح و دسترسی آزاد به‌عنوان یکی از راه‌حل‌های محتمل این مشکل بررسی شده است. آنچه باعث می‌شود که بسیاری از کتابداران با وجود هزینه‌های گزاف انتشار مجلات علمی همچنان با دیدۀ تردید به مجلات دسترسی آزاد بنگرند، آن است که این دسته از

محتوای کتاب

کتاب اقتصاد کتابخانه‌های رقومی که مجموعه مقالات است، از سوی جمعی از کتابداران نوشته شده و دو تن کار ویراستاری این مجموعه را برعهده گرفته‌اند. ویراستاران این اثر، کتابداران متخصصی هستند که عضو انجمن حرفه‌مندان خبره کتابداری و اطلاع‌رسانی انگلیس نیز می‌باشند. نگارش هر یک از فصل‌های کتاب دقیقاً براساس تجربه نویسندگان به آنها سپرده شده است. کتاب در ۱۵ فصل تدوین شده است.

فصل اول، «محیط اقتصادی کتابخانه رقومی»، ابتدا مروری دارد بر برنامه‌هایی برخی از بزرگ‌ترین نهادهای علمی جهان همچون بنیاد ملی علوم آمریکا و کتابخانه بریتانیا که برای مدیریت بهینه منابع اطلاعاتی و الکترونیکی کردن خدماتشان به‌انجام رسانده‌اند. در ادامه مباحث جاری درباره هزینه تولید کالاهای اطلاعاتی و میزان یارانه تخصیصی به آنها ذکر شده است. براساس تعاریف ارائه‌شده از کتابخانه رقومی، رویکرد توأمان به منابع چاپی و رقومی و نیز راهبردهای مناسب برای رقومی کردن، ذخیره‌سازی در واسپارگاه‌ها و استفاده از فرصت‌های جنبش دسترسی آزاد به‌منظور مواجهه با مسئله حق مؤلف به نفع کاربر نهایی بحث و بررسی شده‌اند.

فصل دوم که ادامه فصل نخست است، مهم‌ترین مسائل اقتصاد کتابخانه‌های رقومی نظیر برقراری تعادل بین هزینه‌های راه‌اندازی و ارزش متناسب به این نوع کتابخانه‌ها، بودجه‌بندی، قیمت‌گذاری خدمات مبتنی بر مدل‌های اقتصادی و ثبات در اجرای برنامه‌ها از طریق مشارکت مؤثر همه عناصر اطلاعاتی به بحث گذاشته شده است.

مطالعه این اثر می‌تواند علاوه بر افزایش آگاهی‌های تخصصی کتابداران درباره پروژه‌های رقومی‌سازی در اروپا و آمریکا، دیدگاه مناسبی را برای آغاز و نحوه تداوم بخشیدن به تهیه و تولید مجموعه‌های رقومی در اختیار متخصصان اطلاع‌رسانی قرار دهد

فصل دهم به بررسی یکی از خدمات سنتی کتابخانه‌ها یعنی تأمین مدرک اختصاص دارد. به این منظور پیشینه خدمات تأمین مدرک به تفصیل بررسی شده و همین خدمت در کتابخانه‌های ترکیبی یا دورگه^۴ به تفکیک تأمین کتاب‌ها، مجلات و انتشارات کمیاب مورد بحث قرار گرفته است. خریده‌های بزرگ در قالب مجوزهای کنسرسیومی و رقومی‌سازی شماره‌های پیشین مجلات دو چالش بزرگ تأمین مدرک معرفی شده‌اند. در پایان، با نگاهی دوباره به جنبش دسترسی آزاد و مفهوم حق مؤلف، وضع ناشران و ارائه‌دهندگان خدمات تأمین مدرک تحلیل شده است.

فصل یازدهم با نگاهی اقتصادی تصمیم‌گیری مقرون‌به‌صرفه برای مجموعه‌گستری را محور بحث خود قرار داده است. مقدار هزینه صرف‌شده در مقابل میزان استفاده به‌عمل آمده مبنای ارزیابی تجاری‌ای است که در قالب مدل‌های اقتصادی در این فصل بررسی شده است. بدین منظور، به فن تحلیل لاگ‌فایل‌های ناشران هم اشاره شده است. بار دیگر در این فصل با بحث خریده‌های جمعی و کنسرسیومی، سبک معمول مجموعه‌گستری در کتابخانه‌ها مورد بحث قرار گرفته است.

در فصل دوازدهم با کمی بازگشت به عقب موضوع پایگاه‌های اطلاعاتی ضبط‌شده روی لوح‌های فشرده مطرح شده است. نویسنده با معرفی سابقه تولید این لوح‌ها و عرضه برخی پایگاه‌ها از این طریق، به مسئله راه‌اندازی کتابخانه‌های رقومی پرداخته و زیرساخت‌های فناورانه را شرط دسترسی به محتوا می‌داند. در ادامه برخی از شبکه‌ها و کنسرسیوم‌های موفق دانشگاهی در اروپا معرفی می‌شوند.

فصل سیزدهم به معرفی پروژه کری^۵ اختصاص دارد. این پروژه به راه‌اندازی و توسعه پورتال‌های کتابخانه‌ای مربوط می‌شود. برخی

نشریات همچنان با مشکل کیفیت و ثبات دست و پنجه نرم می‌کنند. از سویی بزرگان هر علم کمتر علاقه‌مندند که با این دسته از مجلات در مقام مؤلف و داور همکاری کنند. از دیگر سو عدم وابستگی این مجلات به دانشگاه‌ها و سازمان‌های تحقیقاتی بزرگ موجب می‌شود که هر از چند گاهی شاهد رشد و توقف انتشار در دسته‌ای از نشریات دسترسی آزاد باشیم.

فصل ششم از مبحث مجلات فراتر رفته و مدیریت مجموعه‌های رقومی را در سطح کلان بررسی می‌کند. در این فصل به‌طور ویژه مجموعه‌گستری، تخصیص منابع و رفتار کاربران در محیط‌های چاپی و رقومی به تفصیل بررسی شده است.

در فصل هفتم اقتصاد کتابخانه‌های رقومی از دید کتابداران استرالیایی، آلمانی و هلندی بررسی شده است. معرفی کتابخانه‌های رقومی استرالیا، آلمان و هلند، مدل‌های اقتصادی مورد تأیید کتابداران این سه کشور، رقومی‌سازی مجموعه‌ها، ذخیره‌سازی در واسپارگاه‌ها، دسترسی آزاد و همکاری براساس استانداردها از جمله مباحث این فصل است.

فصل هشتم با بحث درباره کارگزاران، کنسرسیوم‌های کتابخانه‌ای، الگوهای خرید و رشد دسترسی آزاد در مقابل فعالیت منفعت‌طلبانه ناشران، رابطه دوطرفه مجلات و کتاب‌های الکترونیکی را بررسی می‌کند.

در فصل نهم درباره مسائل مربوط به رقومی‌سازی متون قدیمی یا تبدیل فرمت آنها بحث شده است. در این زمینه سرمایه‌گذاری دولت، به‌عنوان مالک بخش عمده‌ای از دارایی‌های فکری هر ملت و مشارکت بخش خصوصی همراه با ذکر نمونه‌هایی بررسی شده است.